

25. *Справка* о Новицком Михаиле Михайловиче начальника четвертого отделения Управления государственной безопасности НКВД УРСР Хатеневера от 21 декабря 1937 г., машинопись // ЦДАГО України. – Ф. 263, оп. 1, од. зб. 57013, т. 1, арк. 15–16.

26. *Шевченко Т. Г.* Кобзарь : избр. стихотворения / перекл. рос. мовою Ф. Сологуба ; вступ. ст. А. Старчакова; ред. М. Пиксанова; комент. М. Новицкого (М. Зерова) ; худож. В. Конашевич. – Ленинград : ОГИЗ-ГИХЛ, 1934. – 388 с.

Отримано 23 листопада 2017 р.

м. Київ

Тетяна Дзюба

УДК 070.13.001.11:347.132.124-57

МУХТАР АУЕЗОВ ПРО ДУХОВНИЙ І ХУДОЖНИЙ СВІТ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА (НА МАТЕРІАЛІ ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ І ПУБЛІЦИСТИКИ)

У статті розглядаються нові інтерпретаційні підходи до творчого доробку відомого казахського письменника Мухтара Ауезова. Визначено місце шевченківської проблематики в загальному масиві його текстів. Здійснено спробу окреслити в публіцистичній і літературно-критичній спадщині вченого коло літературознавчих аспектів, які стосуються духовної іпостасі та мистецько-творчої діяльності Тараса Шевченка.

Зазначено, що М. Ауезов уважав Т. Шевченка спадкоємцем традицій усної народної словесності, наголошував на внеску літератора у формування національної своєрідності українського письменства; аналізував його твори в контексті проблеми *художник слова і народ*. У центрі уваги дослідника також були орієнтальні наративи в доробку поета.

У студії зауважено, що М. Ауезов характеризує Т. Шевченка як першого художника-живописця Казахстану. Його перебування на древній землі номадів письменник трактує як своєрідну місію. У висновках наголошено на особливому місці М. Ауезова в казахстанському шевченкознавстві.

Ключові слова: рецепція, взаємозв'язки, шевченкознавство, життєпис, проблематика, імагологія.

Tetiana Dziuba. Mukhtar Auevov on Taras Shevchenko's Spiritual, Moral and Artistic World (Based on Auevov's Journalistic and Literary-Critical Heritage)

The paper considers the latest reception of the artistic heritage of the outstanding Kazakh writer, Mukhtar Auevov. It discusses Taras Shevchenko's problematic in the general array of his texts. An attempt is made to outline literary aspects concerning Shevchenko's spiritual, moral and artistic world in Mukhtar Auevov's journalistic and literary critic works.

The author notes that Auevov regards Shevchenko's creativity as continuation of the traditions of folk literature, emphasizes the writer's contribution to the formation of the national identity of Ukrainian literature, analyzes the poet's works in the context of the Artist and People issue. Auevov also focuses on oriental narratives in Shevchenko's works.

The paper emphasizes that Mukhtar Auevov interprets Taras Shevchenko as the first artist-painter of Kazakhstan; his stay in the ancient land of nomads is interpreted as a kind of mission. Summarizing, the paper accentuates Auevov's special place in the Kazakh Shevchenko studies.

Keywords: reception, interrelations, Shevchenko studies, biography, problematic, imagology.

120-ліття від дня народження чільного казахського письменника Мухтара Ауезова (1897 – 1961) викликало пошук дослідницького та читацького інтересу до його образно-художнього спадку, появу нових перекладів, вихід літературознавчих збірників і монографій...

М. Ауезов з'явився на світ у Чингізькій волості колишнього Семипалатинського району. Поряд із його рідним аулом було розташоване поселення славетного Абая Кунанбаєва. Дід майбутнього літератора, старий Ауез, доводився далеким родичем Абаєві, товаришував із письменником-просвітителем,

добре знав його творчість і захоплювався до її вивчення онуків. Абай із раннього дитинства ввійшов до життя майбутнього письменника, а згодом став його духовним учителем і центральною постаттю в мистецькому доробку.

Творчу діяльність М. Ауезов розпочав 1917 р., а в реалістичній манері став працювати лише на початку 1930-х років. Понад десятиліття тривав шлях його ідейних та художніх пошуків. Для сучасних дослідників цей період – один із найцікавіших, адже тоді письменник захоплювався національною ідеєю, створював віртуозні тексти, позначені рисами модернізму. Згодом деякі з них зазнали суттєвих переробок, як, скажімо, п'єса “Енлік-Кебек” (1917), що у зміненому, а не первісному варіанті ввійшла до репертуару казахських театрів.

Мухтар Ауезов належав до різнобічно обдарованих, ренесансного типу митців. Зумів поєднати письменницьку працю з активною науково-дослідницькою діяльністю: виявляв інтерес до історії казахського та киргизького письменства, фольклору, вивчав літературні взаємозв'язки та взаємовпливи, був талановитим публіцистом, майстерним перекладачем (зокрема, він переклав п'єси “Приборкання норавливої” В. Шекспіра, “Ревізор” М. Гоголя).

У 30-ті роки минулого століття національно-визвольна тематика в белетристиці М. Ауезова поступається місцем соціальної; у ній знаходять художнє відтворення проблеми колективізації, зображені “нові люди села”. Поволі відбувається внутрішнє роздвоєння письменника, у його духовному естві змушені співіснувати дві натури, дві іпостасі, відповідно можна вести мову і про двоколіїність його творчості. За висловом сучасної казахстанської дослідниці С. Ананьєвої, М. Ауезов – романтик революції, зраджений нею [1, 321].

А втім син письменника – відомий культуролог, китаїст Мурат Ауезов – невпинно наголошує на тому, що його батько був цілісною людиною, якій доводилося носити маску лояльності до радянської влади. Тому й мав “лише п'ять років благополучного життя” [3, 321]; увесь інший час його переслідували, адже таємно сповідував ідеали своєї юності, “Алаш-Орди” (автономної казахської державності 1917 – 1920 рр.).

Інтерес письменника до теми, котра найповніше зреалізується в епопеї “Шлях Абая”, засвідчує вивчення ним життєпису великого сина кочового народу, редагування повного зібрання творів, створення трагедії “Абай” (1941), лібрето однойменної опери та сценарію кінофільму “Пісні Абая” (1945) тощо. М. Ауезов, як і С. Муканов, Г. Мусрепов, належить до основоположників історичного роману в казахській літературі, адже до початку ХХ ст. в ній переважали поетичні жанри. Роман-художня біографія одного з найвидатніших зачинателів казахської словесності, на думку сучасних науковців, створений у манері магічного реалізму [3, 270], був відзначений Сталінською (1949) та Ленінською (1959) преміями.

Рецепційне поле епопеї досить широке. Зокрема, першими читачами та критиками “Шляху Абая” стали такі відомі митці слова, як Габіт Мусрепов, Зейнолли Кабдолов, Анна Нікольська. Проте нині, як зазначає Мурат Ауезов, чотирикнижжя “Шлях Абая” потребує принципово інших інтерпретацій та “масштабного особистісного підходу” до твору, іншого рівня прочитання [3, 271].

Сприятливий чинник для цього – публікація невідомих раніше архівних документів, зокрема зібраних у книжці “Неизвестное в наследии Мухтара Ауезова” [10]. У ній систематизовані, тематично та хронологічно впорядковані анкети письменника 20-х років, протоколи 20 – 50-х років, епістолярій 30 – 60-х, стенограми, виступи, рецензії та ін. Видання містить коментарі та іменний покажчик. А відомий російський американіст Микола Анастасьєв

створив белетризований життєпис майстра слова: книжка “Мухтар Ауєзов. Трагедія триумфатора” [2] вперше вийшла друком у серії “Жизнь замечательных людей”. У цьому есеї однією із центральних є лінія взаємин митця і влади, розкрита в усій трагічності колізій, хитросплетіннях суперечностей, приголомшливій безвиході.

Долю письменника розглянуто в контексті тогочасного літературного процесу, на тлі казахського “розстріляного відродження”, котре репрезентоване насамперед іменами А. Байтурсінова, М. Дулатова, Ж. Аймауітова. Біограф аналізує причетність М. Ауєзова до національно-визвольного руху.

У своєму романі-есеї М. Анастасьєв вільно пересувається у просторі й часі. Творчість “східного філософа” порівнюється з російською та європейською образно-художньою словесністю, з якою автор добре обізнаний. І мабуть, чи не вперше спадок М. Ауєзова так широко введено в річище кращих надбань світової літератури, де йому належить осібне місце.

Позаяк у виданнях художнього доробку М. Ауєзова, здійснених у радянський період, наявні купюри, не завжди збережений стиль письма автора, залишається актуальною й потреба нових перекладів, передусім циклу творів “Шлях Абая”. Великою мірою завдяки Мурату Ауєзову, з’явилися талановиті переклади роману-хроніки, роману-функції, де Абай яскраво зображений у контексті матеріально-тілесного та духовного космосу казахів [3, 270]. Вдалих переклад – нове прочитання твору. До найбільш органічних мистецьких перетлумачень “Шляху Абая”, на думку Мурата Ауєзова, належать французька версія Антуана Вітеза, китайська – Ха Хуаньчжана (Хабая) та його дружини, російська – Анатолія Кіма.

Нашарування естетики соціалістичної доби помітне в публіцистичних працях М. Ауєзова, що й не дивно з огляду на специфіку цього різновиду літературно-журналістської діяльності. Хоча, як уже мовилося, аспект: наскільки автор “Шляху Абая” був за своєю суттю радянським митцем, для дослідників його культурних надбань залишається найбільш вразливим і дискусійним. Адже, попри високі прижиттєві відзнаки, прозаїк ніколи не належав до послідовних комуністів.

За свідченням самого письменника, йому випало пережити три соціальні формації – феодалізм, капіталізм і соціалізм [7, 347]. Усі вони позначилися на світогляді, а відтак і творчості. Окрім того, М. Ауєзов виявляв художній інтерес до розвитку людської особистості в різних соціальних умовах [7, 349].

Як історик і теоретик літератури, публіцист автор епопеї про Абая плідно працює в 1936 – 1961 рр. Доробок цього періоду згодом увійшов до російськомовного збірника “Мысли разных лет” [4] та пізнішої за часом виходу останньої книги п’ятитомного зібрання творів [5].

Літературно-публіцистичні статті казахського письменника здебільшого присвячені питанням порівняльного вивчення, з’ясування спільних закономірностей, взаємозбагачення літератур. Серед них чимало публікацій синтетичного характеру, в яких пересновані елементи літературознавчих пошуків, літературної критики, публіцистики.

М. Ауєзов-естетик літератури наділений тонкою художньою інтуїцією. Об’єктом його вивчення стає, зокрема, морально-етичний та художній світ А. Навої, А. Кунанбаєва, Ж. Жабаєва, О. Пушкіна, А. Чехова, Ф. Достоєвського, Р. Тагора, геніального українця Т. Шевченка.

Нарису про Т. Шевченка “Брат наш, друг наш” (1961) передували статті зі згадками про поета, як, наприклад, “Рідний брат”, опублікована у другому номері журналу “Дружба народів” за 1954 р. У ній автор, розкриваючи тему українсько-казахських міжкультурних взаємин, зауважує, що Україну оспівують

кращі митці його краю: С. Муқанов, А. Тажибаєв, Г. Орманов, Т. Жароков, Ж. Саїн, Д. Абілев, А. Сарсенбаєв; перелічує імена українських авторів, твори яких перекладені казахською: це П. Тичина, М. Бажан, О. Гончар, Н. Забіла [5, 283]; мовить про “сім страдницьких літ” заслання Кобзаря в Казахстані [5, 282].

До речі, Олесь Гончар, який мав дві зустрічі з М. Ауезовим (під час 60-літнього ювілею письменника в Алма-Аті та спільної подорожі Америкою у складі групи радянських письменників), звертає увагу на те, що Шевченко для його казахського колеги й товариша був повсякчас символом України, утіленням “цілої нації”; у переліку знакових імен стояв поряд з А. Рудакі та Ш. Руставелі [8].

У статті “Брат наш, друг наш” М. Ауезов торкається окремих аспектів біографії Т. Шевченка, окреслює мотиви й особливості його поезії, оцінює творчість літератора і з’ясовує її роль для свого й чужинецьких народів. Тут експлікуються теми, наскрізні в літературно-критичному доробку казахського письменника, – національної своєрідності літератури, національного характеру в мистецтві, національного стилю. Поціновувач усного імпровізованого мелосу, виплеканого зусиллями талановитих ашугів, акинів, бахші, мествіре, розглядає твори Т. Шевченка в контексті “народного поетичного генія”, насамперед кобзарів: “Тарас Шевченко, який прислухався до скорботних голосів цілих поколінь народних співців, зачарований їхніми думами, увібрав у своє щедre й бентежне серце все найсокровенніше з того, чим сильний і незалежний дух українців” [5, 532].

М. Ауезов також порушує проблему взаємозв’язку творчості майстра слова і народу. Для Шевченка, на думку автора статті, народ – головний критерій (етичний, естетичний) і мета мистецтва. Важливе значення має й те, як зображений посполитий люд, яке ставлення літератора до нього, як добре він знає своє плем’я.

Демос, а не привілейована каста – репрезентант історії. Муза Т. Шевченка співчуває представникам нижчих соціальних прошарків, поет оспівує гнаних та знедолених – сивочолого воїна, передчасно постарілу неньку, котра виглядає з ратного поля синів; дівчину-наймичку, яка оплакує свою нещасливу долю [5, 532]. Т. Шевченко, поет-медіум, висловив думу своєї нації, думу України. За спостереженням М. Ауезова, визначальною рисою українства є його злитість із долею Вітчизни.

У середовищі простолюду, насамперед селянства, найкраще збережена мова народу, звичай та традиції. Згадана верства найбільш опірня до асиміляції, національно стійка. У цьому сенсі народність – основа та гарантія оригінальної національної літератури. Начерк зазначених тез наявний і в статтях М. Ауезова “Про традиційне та новаторське” (1960), “Братерство наших літератур” (1959) та ін.

Аналізуючи національні традиції й форми художньої практики у статті “Братерство наших літератур”, критик висловив слушне спостереження: хоча “головною ознакою національної форми є мова”, однак у дійсності вона – не єдиний складник національного обличчя літератури; велику вагу тут має комплексне відображення особливостей народного життя – психології вчинків, образно-мовного мислення, людських стосунків, характерів загалом [5, 342].

У статті “Брат наш, друг наш” Мухтар Ауезов інтерпретує й важливу проблему рецепції вигнанцем Т. Шевченком далекої чужини, “казахської напівпустелі” [5, 532]. Український поет-невільник, котрий народився та зріс в істотно іншому природному середовищі, важко сприйняв цей убогий, безрадінний пейзаж. У вірші “А. О. Козачковському” ліричний герой звиряється: “Неначе злодій, поза валами / В неділю крадуся я в поле” [13, 59]. Адже степ широкий асоціюється з поета з волею:

І на гору високою
Вихожу, дивлюся,
І згадую Україну,
І згадать боюся.
І там степи, і тут степи,
Та тут не такії,

Руді-руді, аж червоні,
А там голубії,
Зеленії, мережані
Нивами, ланами,
Високими могилами,
Темними лугами [13, 59].

Образ Степу у творчості Т. Шевченка доцільно вивчати крізь призму імагології. Особливості сприйняття митцем киргизьких/казахських ландшафтів варто експлікувати, використовуючи невідповідну імагологічну позицію [11].

Цей прийом часто-густо зумовлює конструювання образу “Іншого”, “Чужого”. “Своє”/“Чуже” – центральна авторська антиномія, де й перше, і друге піддано значній трансформації. “Рідне” внаслідок непереборної ностальгії, туги ідеалізується, “Чуже”, навпаки, набуває похмурого забарвлення. У випадку Т. Шевченка це викликано ще й набутими під час заслання важкими хворобами (цинга, ревматизм, водянка). Хоча “казахська напівпустеля” милує око споконвічних мешканців Степу, адже вона – їхній ментальний космос. Безлюдна рівнина привабливою видавалася і представникам інших національностей. Зокрема, “в степу безкраїм за Уралом” подумував оселитися добрий приятель поета, сусід по каюті в Аральській експедиції, географ, дослідник Аральського моря, контр-адмірал О. Бутаков.

У невеликій за обсягом статті М. Ауезову вдалося окреслити проблемні лінії, які надалі поглиблюватиме казахстанське шевченкознавство. Одна з них стосується мистецької іпостасі українського генія: “Шевченко не лише споглядав лиху долю казахів, їхнє життя, їхній побут. Він змалював степ та його мешканців як поет і художник-живописець” [5, 533].

Справді, до Шевченка образотворче мистецтво в Казахстані не було поширеним, почасти через релігійні упередження. Він уперше глибоко й точно відобразив національне життя казахського аулу. З огляду на це його роботи мають не тільки високу мистецьку, а й наукову та історичну вартість.

А ще критик висловив парадоксальну, на перший погляд, думку про те, що “поява Тараса Шевченка в казахському степу того часу була хоча й жорстоким, але позитивним фактом” [5, 533]. Нині цю тезу покладено в основу багатьох культурологічних розвідок казахстанських та українських дослідників: “Шевченко в Казахстані не покарання відбував. Він виконував місію” [12, 556].

Г. Дарибаєва називає Шевченка першим дипломатом, котрий будував мости дружби між Україною та Казахстаном [9, 41]. Діяльність письменника у степовому краї була різноманітною. Експедиції О. Бутакова та О. Антипова, у яких Т. Шевченко, хоча й не з власної волі, брав активну участь, посприяли соціально-економічному піднесенню Казахстану: під час другої на півострові Мангішлак знайдено чималі поклади кам'яного вугілля.

М. Ауезов усвідомлював, що поетові-бранцю не вдалося вповні виконати своє призначення на древній землі кочівників. На засланні він зблизився з польськими політичними ув'язненими – Бр. Залеським, Т. Вернером, І. Завадським, С. Крулікевичем, О. Фішером, проте за ціле десятиліття доля не подарувала йому зустрічі з представниками майбутньої казахської інтелігенції – з Чоканом Валіхановим, Ібраєм Алтинсаріном та іншими. “У результаті цього, – зауважує літературознавець, – національна, соціальна, культурна самосвідомість казахів зробила б великий поступ іще в ту нелегку пору. Адже такі постаті, як Шевченко, іноді заповнюють собою порожнечу цілих століть” [5, 533].

До слова, деякі дослідники, спираючись на хронологічні та просторові виміри, тезу про спільне коло знайомств у Ч. Валіханова й Т. Шевченка, висувають

гіпотезу про те, що казахський учений і український поет познайомилися в Петербурзі на початку 1860-х років. Або ж припускають, що Чокан Валіханов міг бути присутнім на велелюдному похороні Т. Шевченка. Однак наразі це лише здогадки, не підкріплені фактами.

Казахстанське шевченкознавство репрезентоване широким колом імен – Т. Беїсова, С. Муқанова, Г. Мусрепова, Г. Мустафіна, А. Тажибаєва, Р. Кайшибаєвої, Ш. Елеуєнова... Проте М. Ауєзову в ньому належить виняткове місце: уславлений прозаїк звернувся до вивчення внутрішнього буття, світоглядних кодів, естетичних пріоритетів класика української літератури. Цікавий і ракурс розгляду спадщини Т. Шевченка, українського письменства загалом у системі мистецьких рефлексій М. Ауєзова, які стосуються національних літератур.

Прикметно, що дослідження із шевченківської проблематики в Казахстані здебільшого взагалі репрезентують «ювілейні» статті відомих тамтешніх літераторів. У цьому сенсі винятком не став і збірник із нагоди 150-ї річниці від дня народження митця [6], де в розмаїтих студіях проаналізовано поетику Т. Шевченка, його малярський орієнтальний цикл, образ Кобзаря, створений казахстанськими майстрами слова; з'ясовано подробиці життя «акина Таразі» на засланні, зокрема була надрукована оповідь про вербу, яку він посадив на півострові Мангишлак. Назву збірнику надав уміщений у ньому есей Мухтара Ауєзова «Брат наш, друг наш».

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ананьева С.* Право на творческую свободу // Мұхтар Әуезов. Өнегелі өмір. [ред. басқ. Ғ.М. Мұтанов]. – Алматы: Казак университеті, 2017. – С.303–328. – Текст на рус. и каз. яз.
2. *Анастасьев Н.* Мухтар Ауэзов. Трагедия триумфатора. – Алматы: Атамұра, 2007. – 437с.
3. *Ауэзов М.* Воплотивший степь в бессмертном слове // Мұхтар Әуезов. Өнегелі өмір. [ред. басқ. Ғ.М. Мұтанов]. – Алматы: Казак университеті, 2017. – С.260–273.
4. *Ауэзов М.* Мысли разных лет: по литературным тропам. – Алма-Ата: Казахское гос. изд-во худож. лит-ры, [1959]; 1961. – 540 с.
5. *Ауэзов М.* Собр. соч.: В 5 т.– Москва: Худ. лит-ра, 1975 г. – Т.5 [Литературно-критические и публицистические статьи 1936 – 1961 годов]. – 568 с.
6. Брат наш, друг наш: сб. ст. к 150-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко / редкол.: М. Б. Базарбаев [и др.]; АН КазССР, Ин-т литературы и искусства им. М. О. Ауэзова. – Алма-Ата: Изд-во АН КазССР, 1964. – 208 с. : ил. – Текст на рус. и каз. яз.
7. *Вынту В.* Революция и биография Мухтара Ауэзова // Мұхтар Әуезов. Өнегелі өмір. [ред. басқ. Ғ.М. Мұтанов]. – Алматы: Казак университеті, 2017. – С. 345–349.
8. *Гончар О.* Спогад про Ауэзова [Електронний ресурс] Режим доступу: http://ukrlit.org/honchar_oles_terentiiovich/spohad_pro_auezova
9. *Дарибаева Г.* Изучение, сохранение и популяризация творческого наследия Тараса Шевченко в Казахстане // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования. – 2014. – №12. – С. 41–49.
10. Неизвестное в наследии Мухтара Ауэзова. – Алматы: ИД «Библиотека Олжаса», 2013. – 400 с.
11. *Путурс І.* Схід у дзеркалі романтизму (імагологічна парадигма романтичного орієнталізму: на матеріалі західно-східноєвропейських літератур кінця XVIII – XIX ст.): [монографія]. – Суми: Університетська книга, 2017. – 408 с.
12. *Тарасенко А., Мастеров С.* Не шез у полиновому степу // *Тарасенко А.* Вибр. тв.: У 2 т. – Т. 1: Повісті та оповідання. – Костанай: “Костанайский печатный двор”, 2009. – С. 475–564.
13. *Шевченко Т. А. О.* Козачковському // *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. – Київ: Наук. думка, 2001. – Т. 2: Поезія 1847 – 1861. – С. 58–61; 590–593.

Отримано 22 січня 2018 р.

м. Ніжин Чернігівської обл.